

De Cartesiaanse knoop in de Westerse opvoeding heeft ons weigerachtig gemaakt tegenover het klassieke beeld dat het denken gebaseerd zou zijn op herkenning. Denken is twijfelen en twijfelen is deconstrueren. Met andere woorden, het is het oordeel dat probeert om de spiegel en ontkrachting te zijn van iets dat buiten zichzelf ligt, terwijl het zich geen rekenschap geeft van zijn eigen procesmatige betrokkenheid bij de situatie. Het deconstructionistische zelfbewustzijn over onze eigen opinies en neigingen, in combinatie met de multiculturaliteit en de ethiek van verschil, heeft ons onzeker gemaakt om een positie in te nemen omdat het beledigend zou kunnen zijn om een actieve rol op te nemen in de verdediging van het ene verschil door uitsluiting van een ander. Uiteindelijk blijf je steken in ‘wat het beste zou zijn’, (= het meest rechtvaardige, alsof je rechtvaardigheid in graden kan uitdrukken) in het ‘alles is mogelijk’-scenario, omdat je onverschillig wordt voor de alomvattende verschillen en om het risico te ontwijken dat je om het even welk verschil zou gaan voortrekken. En dan ga je meestal reageren door een hele reeks keuzes plat te slaan onder een bolronde, halfzachte beslissing, niet zo heel anders van wat je al van bij het begin zou gekozen hebben. Alles kan maar niet alles gebeurt, leert de keukenwijsheid ons. Het falen van de identiteitspolitiek in 1990-2000 om een egalitair regime in de cultuur een plaats te geven, heeft te maken met de macht van de twijfel, die redeneert door het andere te vergelijken met hetzelfde (kapitaal, geschiedenis, cultuur) in de plaats van de criteria van die zelf-identiteit te transformeren, te veranderen doorheen de betrokkenheid die je opbouwt. Was het Gabriel Tarde die zei: ‘Exister, c’est différer’?

Misschien wordt het hoog tijd dat we het vooroordeel over het hebben van een opinie *als* perspectief ontcrachten. Bruno Latour kan ons helpen met zijn lezing van Isabelle Stenger's *Penser avec Whitehead* (Alfred North Whitehead)¹. Perspectief zoals we het doorgaans begrijpen, is een standpunt dat een bepaald subject ‘heeft’ ten opzichte van een bepaalde toestand. Stengers, met een beetje hulp van Whitehead, keert die opvatting om: een perspectief is een sprekende getuige van wat perceptie geeft aan een levend wezen. Dit impliceert dat we ons afkeren van het wetende subject of van een bekommernis over welk soort kennis van de werkelijkheid zeker is, en een stap zetten in de wereld als een onafhankelijke realiteit in zijn bepaaldheid en onbepaaldheid. Een perspectief is niet langer een bewijs van subjectiviteit maar een bewijs van een greep op de realiteit of ‘het voorbijkomen van de natuur (the passage of nature)’ (Whitehead). Latour verduidelijkt dat deze notie van perspectief essentieel gaat over de ont-eigening van de gedachte van het zelf: ‘Het oogpunt behoort je niet toe, je neemt het enkel in, maar het is veel accurater beschreven als datgene wat je bezig houdt, eerder dan datgene wat je bezit’. Een eigen standpunt hebben is een eerste vereiste voor zijn verandering. Vervallen we hier in een liberaal-individualistisch relativisme of zelfs een opportunistisch utilitarisme – de gewoonlijke bezwaren die worden gemaakt aan pragmatisme? Twee gedachten om het relativistische bezwaar te ontcrachten.

Om perspectief te bekijken in het licht van ervaring en proces, moeten we de pragmatische inzet in die specifieke termen – ervaring en proces – aanpakken. Procesfilosofie (waarvan de volgende pragmatisten de aanvoerders zijn: Charles Sanders Peirce, William James, Whitehead, Sandra Rosenthal)² waagt zich aan metafysica op een speculatieve manier. Waarom ‘wagen’? Wel, omdat de pragmatische speculatieve metafysica

